

sági hangyaboly nyüzsgését szemlélve, a megidézett látvány változatlanul az eleven élet forró izalmával társul, jóllehet a regénybeli pillanat történelmi gyökereit azóta el-metszette az Idő, politikai izalmait pedig – másokat hozva a helyébe – tökéletesen elfony-nyasztotta. De ebben a regényben a politiku-m is emberi tanulságokat hordoz. Bibó Ist-ván emlékezetes megállapítása értelmében hazugságra politikát tartósan építeni nem le-het. Gion Nándor regénye arra döbbsenti rá olvasóját, hogy tudatos hazugságra, erre a re-génye által ábrázolt jellegzetes jugoszláviai skizofréniára életet sem lehet tartósan építe-ni, legalábbis valamennyire méltó vagy akár csak tűrhető életet semmiképpen.

A regény elején – látszólag cél és értelem nélkül odavetve – olvasható a történet elbe-szélőjének önjellemzése: „*Évek óta mindig egy számmal nagyobb cipőt vásárolok magamnak: 41-es lábam van, de én mindig 42-es cipőt vásárolok, hogy kényelmesen tudjak járkalni. És sétálok is a városban rengegelet. Illetve, nem is sétálok, mert nem szeretem, ha az emberek azt hiszik, hogy csak úgy, tétlenül, cél nélkül odöngök. Mindig úgy teszek, mintha mennék valahová. Kiválasztok egy hosszú utcát, végigsietek rajta, aztán a párhuzamos utcán visszajövök, majd ismét kiszemelek magam-nak egy hosszú utcát, és ott is úgy teszek, mintha mennék valahová... Szeretem, hogyha azt hiszik ró-lam, hogy elfoglalt ember vagyok, és hogy mindig tudom, hova megyek. Valójában ilyenkor tudok leg-jobbban gondolkodni, hogyha lépkedek, és mozgatom a kezeimet.*” – A regény végére érve, a század-vég – az ezredvég – végére érve már tudjuk mindannyian, hogy bizony nemigen tudja, hová megy, legfeljebb sejtí. De van min tőp-rengenie, noha útjának – akárcsak létének és vészkijárat-filozófiájának – nem volt az égvi-lágon semmi haszna vagy értelme. Csak a balsejtelem volt valódi, hogy hiába az egy számmal nagyobb és kényelmes cipő, ha egy-szer – véletlenül? – kilép belőle. Taposóak-nára.

Domokos Mátýús

MA IS SAJOG

*Már nem sajoj. József Attila legszebb
öregkori versei*

Balassi–Cserépfalvi, 1994. 80 oldal, 390 Ft

Abszurditásnak hittem, nemcsak mint kriti-kus, hanem úgy is, mint költő. Aztán, amikor kezembe vettem, csodálkozva láttam, hogy az utóbbi évek egyik legszebb verseskötönyve.

Vajon mennyi része van ebben a József At-tila-i hívószónak, és mennyi annak az irány-zatnak, mely a mai költőket képessé teszi ar-ra, hogy mások lényébe illeszkedve próbálják meg önmagukat kifejezni? Eltávolodás-e ez a szereplíra a költői éntől, vagy, éppen ellen-kezőleg, ugyanaz a jelentősége, mint a líra egészének: formát találni az én artikulátlan érzelmei számára? E kötet alapján úgy tűnik, hogy az érzelmek kifejezésének gátlása a szem-élyiség egészének artikulációját gátolja, míg az érzelmek differenciálása, ha általában nagyon rejtetten is, nem jöhet létre más mó-don, mint e dezintegrálódás megfordítása-sként, a *persona* teljes személyiség szerkezeté-nek átvételével. Ha a személyiség egészébe próbálja magát beleélni a költő, abban éppen olyan artikulátlan és differenciátlan érzel-meket vesz át, mint a sajtjai – csakhogy ezek feldolgozása egy énidegen, rálátható és fel-tehetően kevésbé fájdalmas (ha másért nem is, legalább e távolságtartás miatt kevésbé fájdalmas) és ezért kevésbé gátolt közegben jobban megvalósítható. Ezért bizonyos érte-lemben valószínűleg igaz az a többek által hangoztatott állítás, hogy lényegében min-den líra szerepköltészet: az alkotó önmagát transzponálja egy virtuális én helyzetébe, hi-szen a versbeli megszólalás – mindaz, amit a vers formai szerkezete a tartalom számára le-hetővé tesz, egy másik, nem köznapi, hanem annál összefogottabb, koncentráltabb szem-élyiségű, önmagától mindig eltávolodott ént feltételez. De mégiscsak más az, amit a tuda-tosan idegen és integrált szerepet vállaló köl-tő valósít meg. Ebben a rendszerben feltehe-tően a spontaneitás és a tudatosság viszonya tolódik el a tudatosság javára. De éppen ez az, amivel a régihez képest a mai költészetet jellemezhetjük. Persze e tudatosság mellett az igazán nagy modern költészetben is mindig

megtaláljuk a spontánnak ható, organikus formaképzést. Még hétköznapi gondolkodásunkat sem nevezhetjük minden vonatkozásában tudatosnak: a célként jelentkező mondanivaló a kifejezés megannyi spontán kialakult útján jut el a kimondás látszólagos tisztaságához. A költészetben a vershelyzet kiválasztásának aktusát nevezhetjük a leginkább tudatos faktornak, de ezt is át- meg átszövik a nem tudatos motivációk, kezdve a választás tárgyától annak hangsúlyozott karakterjegyein át a saját, belső, titkos tartalom rávetítésének mértékéig.

Nagyon gyakori, mondhatnók általános az (legalábbis tendenciájában), hogy a választott *persona* valójában valamely archetipikus jelképet testesít meg, s az én ilyenformán visszajut önmaga legősibb és legmélyebb rejtett alakjához, a mindennapi körülmények között csak másban felismerhető énképhez. Természetesen itt csak az igazán mélyről fakadó, valóságos, belső motiváció alapján írott versekről, illetve *persona*alakításokról beszélünk, függetlenül attól, hogy ezek valamely tisztán belső parancs vagy egy külső felszólítás interiorizálódása alapján jönnek-e létre. Vajon mi az oka annak, hogy a költészet ez ősi jelenségével századunkban mind gyakrabban találkozunk? Napjainkban részben a kulturális erőterek erősödése, részben a szándékos behelyezkedés miatt a kulturális élmény mindinkább a természeti eredetű (ide-sorolhatjuk az interperszonális kapcsolódásokat is) élményekhez kezd hasonlítani. Ennek magyarázata messzire vezetne – egyelőre fogadjuk el tényként, mint a mai ember egyik legfőbb jellemzőjét, és mint a régi és a mai kor közötti különbség egyik legfontosabb elemét.

Ez, amit a más költők lényébe való átiteljesedésnek neveztem, nemcsak a stílus, hanem elsősorban a költői személyiség perszonaszerű átvételét is jelenti, olyan lélektani aktust, mely valószínűleg távol állhatott a régebbi ember személyiségétől. Vagy talán mégsem? A múlt században Petőfi és Arany költészete már nagyban mutatja ezt a költészetfelfogást – de lehet, hogy sokkal, de sokkal régebbre nyúlunk vissza, a görög drámának sok helyütt lírai megszólalásáig. Kérdés, hogy korunkban az identitás megrendülését vagy megerősödését jelenti-e ez. Annak felis-

merését-e, hogy az én erősebb, mint a stílus, átüt rajta és transzparenssé teszi; nem az ént nyeli magába, hanem az énhez idomítja. A mai magyar költészetben Weöres Sándorral indult el ez a folyamat – költészetének értői általában azzal magyarázzák, hogy személyisége, részben tudatos ideológiájából kiindulva, másféle, nem a személyiség centrumából kiinduló líra megteremtésére ösztönzi. De vajon lírának, lírai költészetnek nevezhetjük-e egyáltalán ezt a költői formát, melyet nemcsak Weöres, hanem például Oravecz Hopi-versei, Tandori egy fontos korszakának költeményei, Orbán Ottó versei, Székely Magdának egy kiemelkedően szép verse (MÉGIS ÚTJA KÖZBEN) vagy a legutóbbi időben Baka István remekművű kötete, a SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA képvisel irodalmunkban? Nyilvánvaló, hogy legalábbis legnagyobb részük mélyen személyes vallomás. Még Weöres PSYCHÉ-jének egyes darabjaiban, e teljességgel női alakmásban is a saját fájdalom transzverzivitását érzékeljük. Vajon, s ez talán előbbi kérdésünk némileg variált megisméltése, miért tudunk ma őszintébben beszélni akkor, ha formailag eltagadjuk, legalábbis elfordítjuk a közvetlenséget? Vajon csak a lírai kifejezésformák vagy az ének nem csak a szavakra és nem csak a művészetre vonatkozó önkifejezési lehetőségei változtak-e meg s alakították-e át a közvetlen beszédet idézetté, persziflázsa vagy palimpszeszté? Talán az őszinteség vagy a közvetlenség fogalma alakult át napjainkban, és lehetséges, hogy ez az egyik lényege annak, amit modernnek vagy posztmodernnek nevezünk.

Az én másba helyezkedése ebben a kötetben nemcsak egy alkalmasszerűen választott, hanem kultikus szimbólummá emelkedett költő alakjába történik. Bármilyen tárgyilagossággal közeledjünk József Attila költészetéhez, ma már senki, a legszigorúbb irodalomtörténész sem képes kivonni magát ennek az évtizedek során ráakódott jelentéstöbbletnek vagy jelentésmódosulásnak hatása alól. Mindenekelőtt e költészet rendkívül erős személyisége miatt – s mindazon tanulmányok sokasága ellenére, melyek vele foglalkoznak, lírájának ezt a legfontosabb jellemzőjét mostanáig sem elemeztük kielégítően. Nehéz is megfogalmaznunk ezzel kapcs-

latos érzéseinket: a személyesség ugyanis sem tisztán esztétikai, sem tisztán pszichológiai kategória – vagy mondhatnók úgy is, hogy ide is, oda is tartozik, de egymás segítése nélkül az irodalmi műalkotásban nem vizsgálható. Valószínű, hogy ez, a József Attila-i jellegű személyesség egy irodalmi korszak sajátossága is: mintha nagy késéssel a fizikai világgépnek azt a rövid időszakát reprodukálná, amikor a geocentrikus világnézet utolsó pillanatait élte. Az ember még abban az illúzióban élt, hogy ő áll a mindenség középpontjában – s ezt az illúziót világérzékelésünkben egészen a legutóbbi időkig nem lehetett kitörölni. Csak a modern fizika hitette el úgy-ahogy az emberrel a dolgok meghatározhatatlanságát és relativitását – de úgy látszik, hogy kompenzáló mechanizmusok nélkül valójában ezt máig sem vagyunk képesek elfogadni. Mint Freud írja, a kopernikuszi fordulat az emberiség egyik legnagyobb narcisztikus sérülése volt – legalább ekkora a művészetnek az a fordulata, mikor a lírai én stabilitása, részben éppen a tudományos világkép hatására, megingott. József Attila költészetében ennek a megmozdulásnak első, fenyegető jeleit észleljük – és éppen ennek az átmeneti, csak távoli vészjelzéseként érezhető halk morajlásnak, a földrengés és a vihar első szélzúgásának hatására még egészként, önálló integritásként, de fenyegetettsége kiélezett pillanatában már idegennek is látszik az ember lakta világ. Ez a másféle látás az eddigiek ad előzőleg fel nem ismert távlatot; mintha az idő egyetlen pillanatra megmerevednék, a színek elmélyülnek, a tájon előmlik a nyári alkonyok utánozhatatlanul aranyos tónusa, a szinte vízszintesen sűrű napsugarak fénye. Ez a fény eddig feltáratlan zugokat is megvilágít. A szemléleti – és ezért személyes – világkép soha ilyen mélyen hozzánk nem tartozott, mint az elvesztését megelőző pillanatban – soha nem mutatkozott árnyalatainak ezt megközelítő gazdagságában.

Nyilvánvaló, hogy József Attila személyiségét, költői alkatát nem csupán egy irodalomtörténeti korszak alakította ki. Az, amit a személyiségcentrikus világkép válságának, a még és a már pillanatokig tartó együttes csilágállásának nevezünk; közvetlenül nem idézheti elő az emberi lélekben ennek kettős tudatát, a tudat megkettőződését vagy ketté-

hasadását. Nem szeretném, ha e koincidencia mitologikus ködbe burkolóznék: ezt a költészet alkotója személyiségképeiből, az ezt létrehozó lelki és társadalmi tényezőkből éppen úgy megmagyarázhatjuk, mint esztétikai jellegének történetiségéből. Az, amit olvasóként érzékelünk, mindczen hatások együtteséből fakad, abból a tényből, hogy egy megsebzett, konkrét sorsproblémáktól, a kortól elszakíthatatlan és ezért közvetlenül történelemfüggő sorscsepásoktól sebzett lélek hajszálpontosan megérezte azt, amit belső történéseiből ennek a kornak nyelvén kifejezhet; azt, ami belső történései és korának nyelve, kora művészetének nyelve, tehát az ember belső, titkos, szavakká rendeződő világképe meg-egyezik. A léleknek azon önmagába csavaródó, szavakban megnyilvánuló és szavak által gerjesztett szenvedése, mely ezekben a versekben meglevenedik, semmiféle más (korábbi vagy későbbi) nyelven nem lenne elmondható – s ezt úgy is érthetjük, hogy semmiféle más nyelven nem lenne megérthető. Ez az a nyelv, a modern költészet nyelve, mely a posztmodernnel szemben még mindig anyanyelvünk: mert alapjaiban ez felel meg öröklött pszichológiai elvárásainknak, a szemléletességnek, a logikusan követhetőnek, a személyesnek. Ezen a közös, mindannyiunk számára érthető, tehát objektív nyelven József Attila képes volt a csak szubjektív, e nyelv racionális logikájával az irracionálisat kifejezni. Olyan belső ellentmondás, pontosabban olyan belső feszültség ez, mely érthetővé teszi azt, hogy költészetét az olvasó mágikus fényben lássa feltündökölni, s e mágikus fényben alakját természetfelettivé magasztssa. Az objektív nyelv és az objektív nyelven kimondhatatlan, merően szubjektív, irracionális gyötrelem feloldhatatlan kettősége láttatja velünk démonikusnak ezt a szavakban mégiscsak megéreztetett fájdalmat, ezért a feloldhatatlanságért szögezi magára tekintetünket; ezért tarthatjuk természetesen, minden egyéb külső tényezőtől függetlenül, hogy alakját az irracionálisnak: a szentnek vagy a démonnak kijáró kultusz övezi.

Jól tudjuk, emellett számos más ok is közrejátszik abban, hogy József Attilát ne csak a költészetének kijáró objektív mérce alapján ítéljék meg, hogy jelentősége – mondhatnók, hogy jelenségének jelentősége túlnőjön ön-

magán – pontosabban, hogy a költői alak némiképpen elválják a költői műtől. Kétségtelen, hogy különböző politikai és társadalmi áramlatok próbálták vele önmagukat igazolni és ellenségeiket megvádolni; a személyét felhasználó politikai agitáció talán a régi párttagok büntudatából, de még inkább a személye és költészete adta lehetőségéből fakadt. József Attilát joggal lehetett a proletariátus nagy költőjeként tisztelni – ehhez semmi más nem kellett, mint egyes verseit (éppen a legnagyobbakat, poétikailag a legfontosabbakat) agyonhallgatni. Az is kétségtelen, hogy alakja mintegy gyűjtőlencséjévé vált a pszichoanalízissel kapcsolatos nézeteknek, irányzataik vitájának, nemegyszer a személyes vádaskodás hangján. De a pszichoanalízissel kapcsolatos önfeltárási készletet másként is érvényesült: a keserűségével lávaszerűen kiömlő agresszivitás, a teljes önmegmutatás kényszere, melyet önkínzó módon élesztett magában, nagyban alkalmas arra, hogy saját titkolt ösztön- és érzelmvilágunkat ráváltítsuk. Élete utolsó periódusában, a *Szép Szó* szerkesztésének idején József Attila egy nagyon is határozott ideológiát képviselő, hasonló származású és társadalmi helyzetű barátokból álló körnek volt tagja – személyén keresztül ez a kör is támadhatóvá vagy elfogadhatóvá vált. Emellett a vele foglalkozó irodalom már József Jolán életrajzától kezdve nagyban mitizálta alakját: a szárszói pályaudvar a leszakadt ing véres cafataival, a halált jelentő falbolondja, a decemberi éj hideg köde már-már a nagy történelmi zsánerképek modorában jelenik meg a vele foglalkozó iskolai dolgozatok lapjain. Mindezekért József Attila a megelőző évtizedekben költői modellé s a költészet egyik nagy témájává is vált.

Nyilvánvaló volt, már amikor Zelki János hozzákezdett könyve anyagának összegyűjtéséhez, hogy ennek a kötetnek anyaga más lesz, mint az előző, József Attiláról szóló versek többsége; a szervezés, illetve felkérés alapján várhatóan más indíttatású, mint a régebbi verseknek akár legszebbjei is. A szerkesztő ugyanis teljes behelyezkedést s ennél is többet kívánt: azt, hogy a kötet költői oly módon vegyék át József Attila *personáját*, hogy azt továbbélni is képesek legyenek; ne csak az élő költő modorában, hanem szellemiségében, elképzelt, továbbélt lényében is

mozogni tudjanak. A továbbélt, önmagát vagy önmaga halálát túlélt költő verseinek megírását kérte, valójában abszurditást, mert József Attila *semmiképpen* nem élhette volna túl önmagát: halála kitörölhetetlenül beleíródott költészetébe, már 1935-től annak egyik szervezőerejévé vált. Másrésztől viszont korántsem volt abszurditás a kérés: bár a költő meghalt, költészetének szellemisége, mondhatnók, „lelke” továbbra is él, ez a fajta költészet elvileg elképzelhető, továbbírható – de csak a személyességnek József Attila-i fokán, tehát egyszerre, egyforma intenzitással a képzelt és a mostani verset író, valódi költő személyességében. A szerkesztő – elvileg – azt kívánta, hogy a József Attila elképzelt kései versét író költő egyazon mozdulattal *lépjön ki* önmagából, vegye fel egy nem létező lény arcát (nem álarcát! – holott a felvett arc mégis *csak* álarc lehet), és forduljon vagy *zárkózzon*, akárcsak József Attila, önmaga áttörhetetlen mélységébe. Nagy kérés – és nagy kihívás is ez a feladat, aki megoldja, mindenképpen kiállja a költői hivatás próbáját. De aki csak megcsinálja, az is mestere a költészetnek. A kötet tizenhárom költője között ilyen is, olyan is akadt.

Ezek a költők a versek aláírása nélkül is többé-kevésbé felismerhetők. Valamennyiükben – vagy csaknem valamennyiükben a formai és a formából kiinduló, abból következő tartalmi átélés csaknem tökéletes; és éppen az a kérdés, hogy ennek az átélésnek nyomán mi az, amit József Attila költészete lényegének vélnek. Minden válogatás, a felkérés válogatása is céltapas, és minden felelet létrehozza azt a képet, melyről az alkotók személye alapján kialakul egy specifikus reakció benyomása. Ez a válaszkészség fakadhat a kihívás specifikus jellegéből (József Attila közelségének hívószavából) – és fakadhat egy meglehetősen aspecifikus feladat megoldásának kényszeréből is. József Attila hatása ezen utóbbi motivációk alapján is bizonyos; egyszerűen nem képzelhető el olyan olvasója vagy méltatója, aki költészetének rendkívül erős formai-tartalmi hatása alól kivonhatná magát – mégis, ez utóbbi költők csoportjában inkább a költői *feladat* megoldásának igényét, mintsem a belső azonosulásból fakadó kihívást érzékeljük. Így hát vajon az lenne-e értékelésünk normális menete, hogy ezt a két

csoportot, a reprodukív és a kreatív tendenciát szembeállítjuk egymással, s ennek alapján kísérreljük meg a kötet értékelését s ezen túl a továbbélő József Attila-kép vizsgálatát? Még ez sem lenne egyértelmű: lehetséges, hogy a József Attila-kép kifejezést helyettesíthetjük a József Attila-image vagy -mitosz fogalmaival.

Bizonyos, hogy ezt a kötetet a régi szemlélethez képest nagyfokú demitizálás, deheroizálás jellemzi. Egy-két kivételtől eltekintve a József Attilát körülvevő patetikus látás szinte sehol sem tűnik a szemünkbe; mélyebb, egyszerre objektíven és szubjektíven patetikus látásmód igen, főleg a kötet két legszebb versében, Balla Zsófia és Parti Nagy Lajos költeményében – ezekben is mélyen tartalmi, az irracionálisat a racionális közegébe emelő szinten. Mégis a személyes hangnem mellett önkéntelenül merül fel a kérdés: a kötet egésze, kompozíciója s leginkább koncepciója miből, ha nem valamely mitikus érintettségéből, az önmagánál nagyobb, irracionálisan megoldhatatlan problémák megoldásának reményéből vagy éppen e remény hiábavalóságának felmutatásából született. Az az érzésem, hogy a szerkesztő – akivel nem beszéltem erről – ilyen, éppen ilyen kötetet szeretett volna létrehozni; hiszen a kötet csakugyan képet ad a mai költők – még ha a mai költők egy körülírt csoportjának is – József Attila-képéről; s ezen túl, közvetetten, talán költészeteszményéről. De ölete mélyén mégiscsak itt kísérthetett egy olyan József Attila-centrikus mitológia eszménye, melynek nincs közvetlen kapcsolata a József Attila-i költészet specifikumaival. Talán inkább a József Attila-i költészet eszményével, a fájdalomköltészetnek, a magárahagyottság költészetének ideájával, mindazzal, amit ma József Attila aktualitásának vélünk. Valószínű, a József Attila-i emblémát felhasználva, nagyjából ugyanazokra a kérdésekre várt választ, melyeket a két korszak (a harmincas évek és napjaink) hasonló ellentmondásai tesznek fel; ember és társadalom kettősségének, az elmagányosodásnak, a történelmi tendenciák ismétlődésének kérdéseire. József Attila aktualitása ebben a kötetben mint a fájdalom, a betegség túlfokozott fájdalom kifejezhetőségének lehetősége jelenik meg, s ezzel nyer kontrasztot a ma már szégyellt, elkendőzött, cinikusan túlcsavart s ezért a közvetlen, érzéki ész-

lésben hitelét veszítő fájdalom ellenében. Ezek a mai költők – legalábbis nagyobb részük – magukra veszik a József Attila-i attitűdöt: a fájdalom elmondásának megaláztatását. Alighanem ez az attitűd adja e kötet szépségét, a tudatunk rejtett rekeszeiben még mindig legnemesebbnek számító érzelmek: a szenvedés vállalása és a kompassió. Ez és egyedül ez az, ami a behelyezkedést lehetővé teszi.

Elsősorban ezért lehetett a kötet szerzői számára a behelyezkedés legfőbb módja József Attila költői nyelvének átvétele. A nyelvet itt mindennekfelett mint magatartásformát értem, mint a létezés tudatosságának, artikulációjának, emberi tartalmának megélési módját, mindannak megélési lehetőségét, amit e nyelv mint létezésünk eszköze lehetővé tesz a számunkra. Éppen ezért: semmiféle pejoratív tartalma nincs annak, ha a kötet költőinek jelentős csoportjában teljesítményük lényegének e nyelv, pontosabban e nyelvi magatartás átvételét tartom. Nem üres átvétel ez, hanem valóságos bele-, illetve átérzés, melyet a szándék és a „lenyűgözöttség” egyaránt motivált.

A legtisztább és leginkább egyértelmű átvétel a kötet nyitó darabja, Kántor Péter két verse; a második – mint a kötet jó néhány más darabja is – montázs, eredeti József Attila-sorokból és a költő hozzáfűzött önálló reflexióiból. Az első vers szép és finom megoldása az utolsó versszak hangnemváltása, át lépés a virtuális József Attila-i én szerepköréből egy rátekintő-értékelő (talán kissé túlságosan is hagyományos) attitűdbe, s ezzel a megváltozott hangnemmel egyszerre párhuzamosan és ellentétesen az első és az utolsó versszak zárása. Hasonló kiindulású, de szinte megmagyarázhatatlanul emelkedettebb, képi világában konkrétabb és mégis elvontabb Orbán Ottó verse. A tőle megszokott színvonalon és mesterségbeli tudással, őszinte átéléssel oldja meg, hasonló hangnemben feladatát Imre Flóra. E hagyományosan behelyezkedő magatartás szép példája Ferencz Győző első verse is. Sokkal érdekesebb, nyugtalanítóbb, mélyebb a második, ahol a behelyezkedés nem a fegyelmezett költői világba, hanem a SZABAD ÖTLETEK és a kései, szanatóriumbeli Flóra-levelek dezintegrált, töredezett stílusába történik, egy olyan kiszá-

míthatatlan asszociációs alakzatba, melynek hiteles hangnemét valóban csak a veleérzés és a saját költői erő legteljesebb odaadásával lehetett megteremteni. Számomra a költői képesség csúcsteljesítményének tűnik: a szenvedés artikulációjának teljes átvétele az egyszeri és megismételhetetlen szenvedés átvétele nélkül – és mégis, a legteljesebb hitelesség látszatát keltve. Harmadik. leghosszabb verse ismét új alakban mutatja, ebben eltávolodottabb szempontból, a József Attila-i kort (az életkort csakúgy, mint a történelmit), túlélten, a lehetőségek bezárulását mérlegelve, mint egy nagy verses esszében tekint vissza a túlélésnek belső lehetetlenségére: „*fáradt vagyok én már ahhoz, hogy megöregedjem*”. A vers szépségét az adja, hogy racionális, eltávolodott látása mellett is a belülről írás fájdalmas szépségére képes – valószínű, hogy itt csakugyan énközelibb fájdalomról számol be –; az *őrült vers* megrendítő hatását azonban nem képes benne elérni. A stilizált én-versek csoportjába tartozik Nádasy Ádám megkeseredett, kicsit cinikus ARS ANALYTICA verse. József Attila kései elkeseredettségében valóban benne él a cinikus lemondás (pl.: „*nézz a furfangos csecsemőre / bömböl, hogy szánessa magát / de míg mosolyog az emlére / növeszti körmét és fogát*”) – de Nádasy szenvedélytelenül okos cinizmusa, még ha éles és átélt kritika is József Attila pszichoanalitikus „érdekeltségeivel” szemben, még ha szubjektív ellenérzés vagy kiábrándultság is a pszichoanalízisből, mégis távol áll a József Attila-i világtól. Nyilvánvaló, hogy a költő az életproblémák e megoldásának akkor és most egyaránt érvényes lehetetlenségét akarta versével bemutatni – műve azonban kissé túlságosan is „jól”, túlságosan is aktuálisra sikerült. A keserűség a zseniálisan *értelmes* József Attiláé – a kimondás rafinériája, *okossága* Nádasyé. Gergely Ágnes versét is a József Attila-i nyelvbe bújtatott, mélyre rejtett, mégis áruló önvallomásként olvashatjuk: „*A vonat zökken ha valaki tolja.*” A fájdalmas, objektíven is igaz, szubjektíve szívfacsaróan fájdalmas történelmi vallomást: „*Gyilkosságnál is nagyobb vétek az, / ha becsapják a halni indulót*”, valójában csak most, a mi történetünkbe rejtett annyi és annyiféle becsapás után tudjuk megérteni.

Azt gyanítom, hogy a felsorolt versek költőit nagyban segíthette fordítói rutinjuk: a

belhelyezkedésnek, „feladat megoldásának” ismert vállalása. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy e versek mechanikus József Attila-utánérzések lennének: mindegyikükben benne él a költő szellemisége, az érzelem és az értelem összefonódásából megszületett fájdalmasan hibrid magatartás, a kiválás a dolgok megszokott rendjéből, úgy, hogy e kiválás motivációja éppen a beletartozás képzetlenségének fájdalmából fakadjon. József Attila a legteljesebben a világhoz tartozik, és a legteljesebben ki is taszítottatik ebből a világból – és azon most igazán nem érdemes elmélkednünk, hogy ez a kiteszítatás mennyiben külső és mennyiben belső tényezők következménye. Tény, hogy világban létének és világhiányának egyaránt rendkívüli intenzitása készíteti művészetének befogadóit arra, hogy mindig határhelyzetben lássák, hogy a vele történő azonosulás mindig megtartsa a lenyűgözöttség távolságtartását. A következőkben a költők mondanivalója olyan saját, belső készítetésekből fakad, melyben elkerülhetlenné válik a stílus valamelyes különbözősége – még akkor is, ha saját mondanivalója számára a költő tudatosan és akarattal a József Attila-i világlátást, pokolraszállásának vállalását, tehát egy alapvetően romantikus beleérzés magatartását fogadja is el.

Ezeknek az „átmeneti” verseknek sorát Somlyó György két költeménye nyitja meg – méghozzá igen érdekcsen, nem a József Attila-i és a saját, hanem a József Attila-i és a ki tudja, hogy költészetébe honnét beszívargó antikizáló hatás eredőjeként. Alvilági leszállásról adnak hírt ezek a versek, a költő orpheuszi utazásáról, melyre egy halott költőt szeretne elkísérni. Mesteri és megrázó versek, de ha József Attila költészete motiválja is őket, sohasem lehetnének az ő „kései versei” – ha elképzelhető lehetne e líra továbbfejlődése, az mindenképpen a modernebb és nem a klasszicizáló látás felé folytatódott volna. Valójában azonban nem is erről van szó, a szerkesztő nyilván nem stílusgyakorlatokat, hanem egy élmény reprodukálását kérte a szerzőktől; szerencsés esetben a József Attila-i olvasmányélmény hatásának kifejezését csakúgy, mint József Attila feltételezett világmérményét. Ugyancsak József Attiláról és nem József Attilával szól Takács Zsuzsa három na-

gyon szép FELÜTÉS-e, mindhárom a jellegzetes Takács Zsuzsa-i költészet nyelvén, azon az átmeneti nyelven, melynek jellegzetes poétikai alaphelyzete a lebegés és a világ között, az olvasó bizonytalanságának állandó ébrentartása, villódzás a világba illeszthető helyzetmegértés és a metaforikus máshonnet látás határán. Az első FELÜTÉS-ben e poétikai helyzet eszköze a *játék* fogalmának kétértelműsége – a másodikban a helyzeté, a befejező „*Ezt látom majd ha meghalok*” nézőpontjának kétértelműsége; s a harmadik aforisztikus epítáfiumban a költői alany kétértelműségének hasonló jellege. Ennek az „átmeneti” csoportnak kiemelkedően szép alkotása Rakovszky Zsuzsa első verse, az ÉJSZAKA. A vers a már örült költő belső világáról szól, a külső, racionális belátás nyelvén. Egyszerre *persona* és az igazi, a *personára* rálátó én: „*Magunk vagyunk a repedés / éniünk falán, amelyen át / elszívárgunk...*” Második két verse nem kapcsolódik ilyen feltűnően a József Attila-i világképhez, bár az ŐSZUTÓ befejezése hihetetlenül finoman idézi fel a József Attila költészetére oly jellegzetes térproblémát: „*úgy leszek egyre máshol, / kereshetsz bármelyik ponton a térben*”. Várad Szabolcs versében szintén az örült József Attila szólal meg; s bár ez a vers is inkább rálátásnak, mintsem teljes belemerülésnek tűnik, formailag elképesztően tökéletes: a József Attila-i metaforikus látást és nyelvi-hangzási biztonságot egyesíti a skizofrén beteg jellegzetes perszeverációival, ezzel bepillantást engedve a kései József Attila alkotásmódjának lélektanába. Különös, keserű és nagyon modern világlátásról árulkodik Bodor Béla verse, az ALKALMI VERS A VILÁGKIÁLLÍTÁS ELÉ – benyomásától nehezen szabadulunk; talán ebben a költeményben érezzük meg leginkább azt, milyen még rettenetesebb tragédia következett volna be akkor, ha a költő mégis túléli önmaga halálát.

Végül hadd szóljunk még a kötet két kiemelkedő verséről, elsőnek Balla Zsófia VÁLTOZÓ CEZÚRAK című művéről, mely valószínűleg a költő saját életművének is egyik legszébb darabja. Szinte befoghatatlan gondolatívét rajzol elének, az egészen nagy költészet lebegését az értelemmel befogadható, feldolgozható és a mindörökre titokzatos abszurditás között – úgy, hogy a vers olvastakor mindig mindkettőnek birtokában vagyunk. Jó-

zsef Attila barguzini hadifogságban, a tajga rettenetes és reménytelen magányában, egy titokzatos sír előtt, melyben Petőfi sírját véli intő *isteni jelként* megtalálni. Ilyen magas fokú komplexitást a mai magyar költészetben aligha olvastam az utóbbi időben: a vers hatalmas romantikus pátosszal kezdődik (nem József Attila, hanem egy ismeretlen mai költő pátoszával, mondhatnók, a jelen idő vagy a közelmúlt, tehát a történelem rejtett és éppen ezért végsőkig feszített pátoszával) – mert e hadifogságos tél képei messze túlmutatnak önmagukon, túlmutatnak e földi létezésen is: „*Elmenekülnöm már lehetetlen e néma vidékről. // Lassan emészt minket ez a Nessus-ing, a daróc, éh / tél szópogát szárnyacsontot, kézben verdes a tajga, / s napjain úgy morzsolnak, ahogy fogy a lengeri-hántás.*” De nemcsak a létezés racionalitásán mutat túl e vers – magába vonja jóformán a magyar irodalom egészét, Vörösmarty dörgedelmes stílusától az itt látott Arany-allúzióig (s milyen mesteri megoldás, hogy nem én morzsolom napjaimat, hanem azok engem, az elfelejtődő vers fogyó ritmusában), Kosztolányi, Füst tudatos megidézésén át egészen Radnóti alakjának felmagasodásáig – Radnótiig, akinek költészetét és sorát egyaránt magába vonja ez a nagy halálvers, melyben József Attila halála mintegy a magyar költészet halálának jelképévé válik. Távollét, nemlét, pusztulás és pusztítás, történelem és a történelem elviselhetetlensége folyik belc az utolsó nagy vasútképe, e József Attilával kapcsolatban unos-untalanig koptatott szimbólumba, mely itt megdöbbenően és megrázóan új formában, a teljes azonosulás formájában clevenedik meg; és közvetlen szemléleti ellentéte ellenére szellemiségében talán ez a vers áll legközelebb ahhoz, amit a József Attila-i költészet hagyatékának érzünk; József Attilából valószínűleg sohasem lett volna ilyen költő, mint az itt közölt vers alkotója – de költészetének lényege ebben az irányban haladt, a nem lehetett és a sohasem lehet ebben a mégis lehetségséggben teremti meg túlélését és folytatását.

A kötet másik nagy – igazán nagy – verse Parti Nagy Lajosé; olyan József Attila-törödek sorozata, melyben benne foglaltatik mindaz a kín, amit egy elmegyógyintézetben elfektetett, lassan leépülő, e leépülést időnként világosan látó és mindig érzékelő, vég-

telenül szenzibilis költő megélhet. Parti Nagy nem a forma felől közelít a megértéshez – annak ellenére, hogy mesterien kezeli a szavakat, montírozza, variálja az eredeti sorokat. Az ő behelyezkedése mélyebben, a teljes azonosulás kitöltöttségében történik. Az, amit bevezetésként a költészetben megelevenedő, a saját ént elrejtő és megtartó, e rejtekezésben aktíváló personalétról mondtunk, elsősorban rá vonatkozik. Az *Aczél György hagyatékából előkerült kéziratok* valóban a költészete megmaradt morzsáit időnként még felragyogtató s a töredék-verssorok között a semmibe bukó költő túlélését érzékeltetik. Ezekből a töredékekből is kiolvasható a múlt konkrét történelme – de különös módon e metafizikai merevségben, a folytonos meghalás dermedésében ez is metafizikai jelentőségűvé válik. Az, amit a szerkesztő, Zelki János elképzelhetett, leginkább ebben a részleteiben elemezhetetlen versben valósult meg. Maga a vers molyrágta szakadozottsága akadályozza meg a róla szóló szabályos kritikát, és döbrent rá arra, hogy a szabályos, hagyományos értékelés a művészi alkotásoknak csak milyen töredékes, meghatározott csoportjában lehet megértésünk cszköze.

Többé-kevésbé ezzel a másféle megértéssel kell az egész kötethez közelednünk, mint ahogyan a hagyományostól eltérő módon lehetett, kellett vagy kellett volna e költőknek József Attila költészetét továbbélniük. Bennünket, olvasókat és kritikuskokat pedig éppen ez a másféleség döbrent rá egy sors és egy költői forma, pontosabban világlátás végleges továbbélésére.

Beney Zsuzsa

GYÖNYÖR ÉS CSÖMÖR „KÖZÖTT”

*Beney Zsuzsa: Szó és csend között
Liget, 1994. 202 oldal, 188 Ft*

Vers és próza között – újra meg újra elveszve, majd megkerülve – lebegnek Beney Zsuzsa mondatai. Különös töredékek, magukba ga-

balyodva bolyongó, eltévedő, majd újra kismululó sóhajtások. Hiányt keltcnek, mert elindulnak egy irányba, a teljesség felé tapogatóznak – de lehet-e teljességre jutni a nyelv által, lehet-e pontot tenni, lehet-e *megérkezni*? Szó és csend között megrekedt mivoltunkról szólnak e mondatok: megtöredezve, újra nekilendülve, a lét kettősségeivel viaskodva mindannyiszor a kimondhatatlan felé törnek: „*a megszólítás szava elmondásakor csönddé lett, a figyelem csendjévé, hallgatássá, melyben hallhatóvá lett a szó, mely egykor hangtalanul suhant tova a vizek felett*”.

A teljességre törés a szakralitás szférájába vezet: a SZÓ ÉS CSEND KÖZÖTT világa mindenestül szakrális világ, amelyben az egyetlen lehetséges beszédmódnak a paradoxon mutatkozik, és nincs más mód belépni oda, mint e sorozatos – mindazonáltal végig ugyanarról szóló – paradoxonok tétova megragadásával. Még a legelembib hierophánia is paradox – írja Mircea Eliade: „*A tárgy, amennyiben a szent nyilatkozik meg benne, valami »egészen más« lesz, mindazonáltal továbbra is megmarad annak, ami...*” S ha ez így van, akkor a „*legmagasabb rendű hierophánia*” – ami „*a keresztény ember számára Isten Jézus Krisztusban való megtestesülése*”¹ – mint alapvető paradoxon a keresztény gondolkodó számára a lét kettősségeiben újra meg újra megismétli önmagát.

E lírai bensőségességgel átszőtt, felfűtött meditációkban az ősmítoszok által közvetített szakralitás, az európai mitológiai örökség és a keresztény misztika alkot egymásra épülve és egymásba fonódva egységet. Ugyanúgy nem választhatók szét ezek az elemek, amiképp mindenféle egyéb határok is elmosódnak látszanak, és teljességgel megvalósul a misztikus egység vagy együttállás a különböző valóságalelemek között. Megszűnik a különbség jel és jelzett lényeg között, metafora és valóság egymásba játszik, az örök ellentétek (mint halál–élet) egyazon misztérium paradox kifejeződései – Isten fájdalma a teremtéskor egyenlő a szülés fájdalmával; Isten hiánya a földi szerelmeztől való megfosztatással; az érzéki szerelem az Isten utáni sóvárgással. Nehéz szavakat találni annak az erőteljes benyomásnak a kifejezésére, hogy e gondolat- és érzésfüzér alapvetően egyről, azaz Egyről szól, arról, ami mondhatatlan, vagy legalábbis csak újból és újból történő nekifutá-